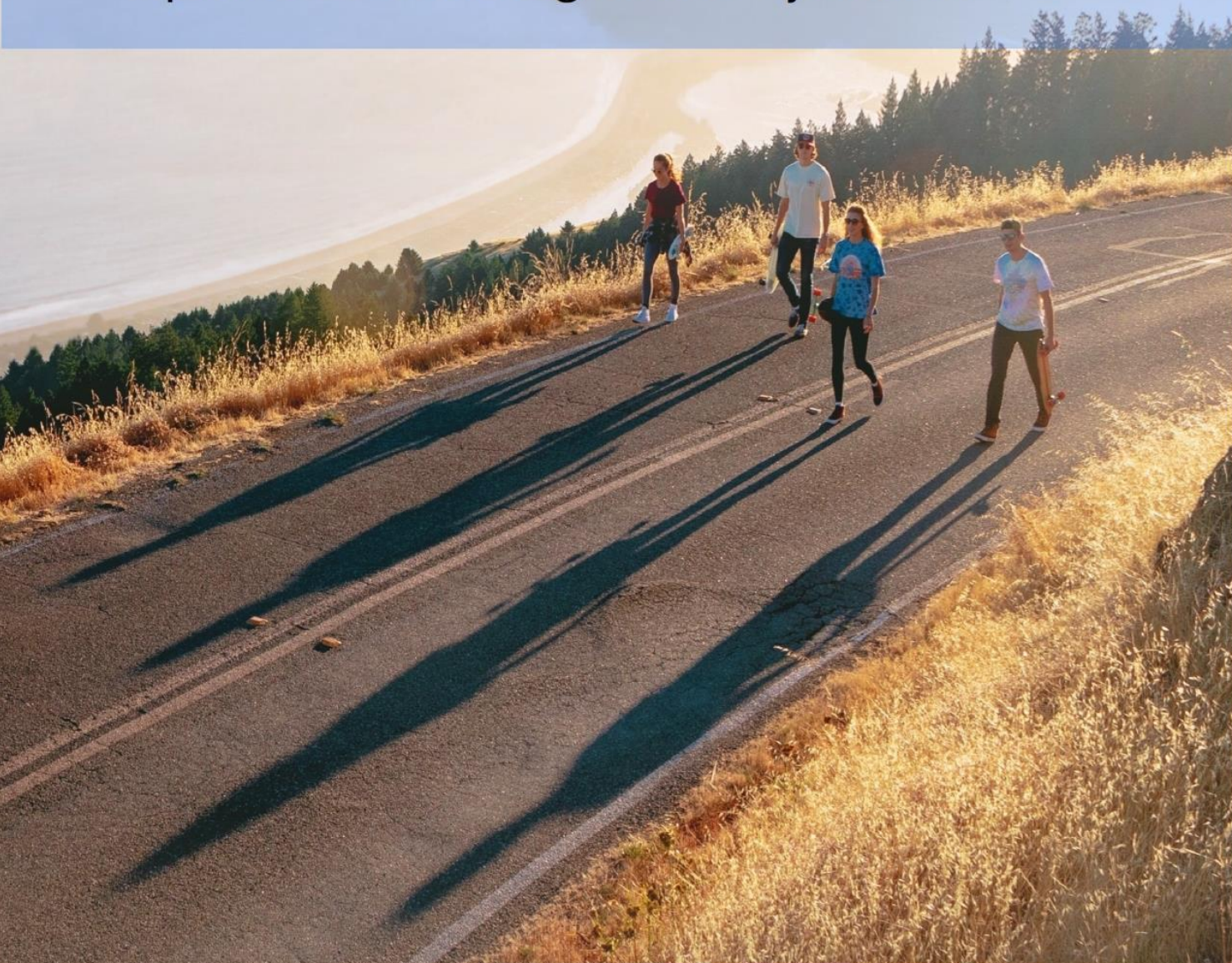

INŠTITÚT PRE
VEREJNÉ OTÁZKY

Občianske spolunažívanie očami tínedžerov

Správa zo sociologického výskumu

Zora Bútorová
Olga Gyárfášová

Občianske spolunažívanie očami tínedžerov

Správa zo sociologického výskumu

Autorky:

Zora Bútorová

Oľga Gyárfášová

Lektor:

Grigorij Mesežnikov

Realizované s finančnou podporou Ministerstva spravodlivosti SR v rámci dotačného programu na presadzovanie, podporu a ochranu ľudských práv a slobôd a na predchádzanie všetkým formám diskriminácie, rasizmu, xenofóbie, antisemitizmu a ostatným prejavom intolerancie. Za obsah tohto dokumentu výlučne zodpovedá Inštitút pre verejné otázky.

Vydanie publikácie podporila Tajpejská reprezentačná kancelária v Bratislave – Taipei Representative Office in Bratislava.

Inštitút pre verejné otázky

Bratislava 2019

ISBN: 978-80-89345-79-3

Obsah

Úvod	4
1. Rovnosť šancí očami tínedžerov	5
2. Sociálny dištanc tínedžerov voči „iným“	8
3. Civilizačné trendy v Európe očami slovenských tínedžerov	11
4. Názory na demokraciu a pravidlá politického života.....	14
5. Spája sa podpora demokracie s akceptáciou rôznorodosti a rodovej rovnosti?	17
6. Interpersonálna dôvera	20
7. Záujem o politiku a komunikácia o nej	21
8. Vnímanie osobných perspektív.....	23
Zhrnutie a záver	24
Zdroje	25

Úvod

V rámci projektu „Výchova mládeže k občianskemu spolunažívaniu“, ktorý podporilo Ministerstvo spravodlivosti SR, realizoval Inštitút pre verejné otázky prieskum názorov mladých ľudí na Slovensku na rôzne témy spoločenského a politického života. Zber dát uskutočnila agentúra FOCUS v júni 2019 na reprezentatívnej vzorke 402 mladých ľudí vo veku 15-19 rokov formou online dopytovania. Až 92% výberového súboru tvorili žiaci a žiačky, resp. študenti a študentky, 6% už pracovalo, väčšinou v sektore služieb, 2% tvorili nezamestnaní a 2 osoby (0,4%) boli v domácnosti alebo na materskej (rodičovskej) dovolenke. Z tých, ktorí študovali, 11% ešte navštevovalo základnú školu, 6% strednú odbornú školu bez maturity, 44% strednú odbornú školu s maturitou, 28% gymnázium a 11% už študovalo na bakalárskom stupni

vysokoškolského štúdia. Chlapci predstavovali 51% súboru, dievčatá 49%, reprezentatívnosť vzorky je dodržaná aj podľa krajov, veľkosti sídla a národnosti (86% opýtaných bolo slovenskej národnosti, 9% maďarskej a 5% inej).

Výsledky nášho prieskumu pri interpretácii porovnávame aj s výsledkami iných výskumov, či už mladých ľudí alebo dospelaj populácie.¹

Výskumná správa sa zameriava na tieto témy: rovnosť šancí; sociálny dištanc voči „iným“; civilizačné trendy v Európe; názory na demokraciu a fungovanie politiky; podpora demokracie vz. akceptácia rôznorodosti a rodovej rovnosti; interpersonálna dôvera; záujem o politiku a komunikácia o nej. Záverečnou témou bolo, ako mladí ľudia vnímajú svoju budúcnosť v horizonte piatich rokov.

---

¹ Uvedomujeme si isté limity týchto komparácií vyplývajúce z odlišného spôsobu zberu dát (online dopytovanie v aktuálnom prieskume na rozdiel od face-to-face rozhovorov v predchádzajúcich výskumoch), časového posunu alebo z inak definovanej vekovej skupiny. Napriek tomu sme sa pokúsili uviesť výsledky aktuálneho prieskumu tínedžerov do širšieho kontextu predchádzajúcich zistení.

1. Rovnosť šancí očami tínedžerov

Početné výskumy dokumentujú, že vo verejnosti na Slovensku je značne rozšírené presvedčenie o nerovnosti príležitostí. Na svoje slabšie postavenie a horšie šance upozorňujú rozličné skupiny. Do akej miery si túto nerovnosť príležitostí uvedomujú tínedžeri vo veku 15-19 rokov? Odpoveď na túto otázku obsahuje tabuľka 1, ktorá zachytáva pohľad respondentov na postavenie a šance piatich skupín.

Tabuľka 1: „Ako hodnotíte postavenie a šance nasledujúcich skupín v našej spoločnosti?“ (v %)

	Horšie	Rovnaké	Lepšie
Maďarská menšina v porovnaní so Slovákmi	40	49	11
Obyvatelia Vašej obce (mesta) v porovnaní s priemerom Slovenska	44	42	14
Ženy v porovnaní s mužmi	47	45	8
Ľudia inej sexuálnej orientácie (LGBTI) v porovnaní s ostatnými (heterosexuálmi)	61	32	7
Rómovia v porovnaní s ostatnými obyvateľmi	63	17	20

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, jún 2019.

Postavenie a šance maďarskej menšiny v porovnaní so Slovákmi vidia mladí respondenti v pomerne kritickom svetle: dve pätiny mladých ich pokladajú za horšie, približne polovica za rovnaké a desatina za lepšie. Ako sa dalo aj na základe predchádzajúcich sociologických výskumov na vzorke dospeléj populácie očakávať, pohľad tínedžerov maďarskej národnosti je kritickejší ako pohľad ich slovenských rovesníkov.²

Tabuľka 2: „Ako hodnotíte postavenie a šance maďarskej menšiny v porovnaní so Slovákmi“ (v %)

	Horšie	Rovnaké	Lepšie
Slováci	40	48	12
Maďari	57	43	0
Všetci respondenti	40	49	11

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, jún 2019.

Graf 1: Pohľad tínedžerov maďarskej a slovenskej národnosti na postavenie a šance maďarskej menšiny (v %)

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, jún 2019.

² Na porovnanie máme k dispozícii údaje z roku 2014 vzťahujúce sa na dospelých respondentov vo veku nad 18 rokov (*Empirické údaje...*, október 2014). V tom čase malo Slovensko jednofarebnú vládu Smeru-SD, pričom obe strany zastupujúce maďarskú menšinu boli v opozícii: občianska strana Most-Híd bola súčasťou parlamentnej opozície a SMK súčasťou mimoparlamentnej opozície. Rozdielna politická situácia sa premietala aj do výrazne odlišného hodnotenia postavenia a šancí maďarskej menšiny. Slováci v tom čase v oveľa menšej miere pripúšťali znevýhodnenie maďarskej menšiny: pomer medzi negatívnym, neutrálnym a pozitívnym hodnotením bol u nich 12% : 55% : 22%, kým medzi Maďarmi bol 44% : 54% : 1%. Tento rozdiel sa prejavoval aj v pohľade najmladšej generácie (18-24 rokov): u mladých Slovákov bol pomer medzi kritickým, neutrálnym a pozitívnym hodnotením 18% : 58% : 24%, u Maďarov 46% : 54% : 0%.

Tabuľka 3: „Aké postavenie a šance majú obyvatelia Vašej obce (mesta) v porovnaní s priemerom Slovenska?“ (podľa veľkosti obce/mesta a podľa regiónu) (v %)

		Horšie	Rovnaké	Lepšie
Veľkosť obce, resp. mesta	1. menej ako 1 tisíc	60	31	9
	2. 1 až 5 tisíc	51	42	7
	3. 5-20 tisíc	34	43	23
	4. 20-100 tisíc	39	39	12
	5. nad 100 tisíc	16	39	45
Kraj	Bratislavský	14	37	49
	Trnavský	30	54	16
	Trenčiansky	37	50	13
	Nitriansky	38	57	4
	Žilinský	35	56	9
	Banskobystrický	57	35	8
	Prešovský	58	31	11
	Košický	54	29	17

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, jún 2019.

Postavenie a šance obyvateľov svojej obce, resp. mesta v porovnaní s priemerom Slovenska vidia mladí respondenti prevažne kriticky: podľa 44% je horšie, podľa 42% rovnaké a podľa 14% lepšie. Obzvlášť kritickí sú tínedžeri žijúci v malých obciach. Pozitívne hodnotenie prevažuje nad negatívnym iba u mladých ľudí bývajúcich v najväčších mestách nad 100-tisíc obyvateľov, a to najmä v Bratislave (tabuľka 3).

Kritické názory na postavenie a šance obyvateľov vlastnej obce či mesta pribúdajú aj smerom zo západu na východ Slovenska³.

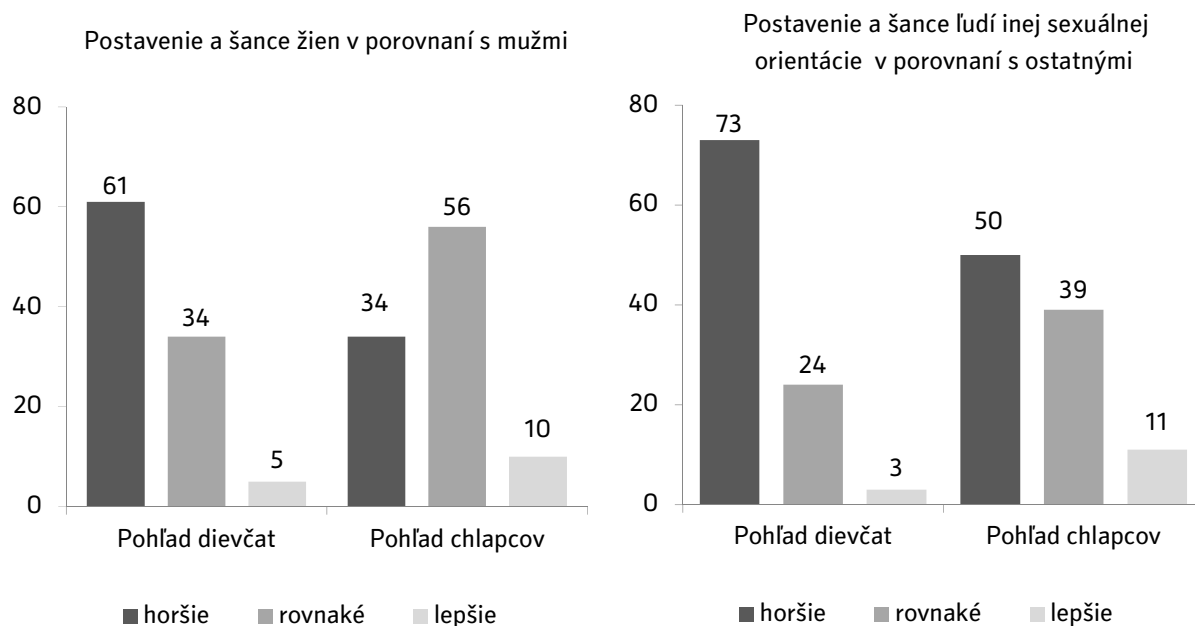
O čosi kritickejší je pohľad mladých ľudí na **postavenie a šance žien v porovnaní s mužmi**, ktoré hodnotí 47% opýtaných ako horšie, 45% ako rovnaké a iba 8% ako lepšie. Medzi pohľadom dievčat a chlapcov je však priam priepastný rozdiel: z dievčat vidí šance žien v tmavších farbách až 61%, kým z chlapcov len 34% (graf 2).⁴

Výrazne kritickejší pohľad dievčat na postavenie a šance žien je univerzálne rozšírený vo všetkých skupinách tínedžerov – bez ohľadu na veľkosť obce či kraj, kde žijú, na ich vek, typ navštevovanej školy či ekonomické postavenie.

³ K podobnému záveru opakovane dospievali aj staršie výskumy, v ktorých dospelí respondenti hodnotili postavenie a šance obyvateľov svojho kraja (Bútorová – Gyárfášová, 2010 a 2014).

⁴ Existencia rodového rozdielu tu neprekvapuje: kritickejší pohľad žien konštatujú všetky výskumy na vzorke dospelých populácie od začiatku 90. rokov minulého storočia (Bútorová, Z. a kol, 2008; Bútorová – Gyárfášová, 2010). Čo však až zaráža, je výška tohto rozdielu. Napríklad v roku 2014 bol podľa výskumu IVO tento rozdiel menej výrazný: postavenie žien vnímalo ako horšie 42% dospelých mužov a 56% dospelých žien (Bútorová – Gyárfášová, 2014).

Graf 2: Pohľad chlapcov a dievčat na rovnosť šancí v spoločnosti (v %)

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, jún 2019.

Podstatne kritickejší názor majú tínedžeri na **postavenie a šance ľudí inej sexuálnej orientácie** v porovnaní s heterosexuálmi, ktoré hodnotí 61% opýtaných ako horšie, 32% ako rovnaké a 7% ako lepšie.⁵

Výskum poukázal na odlišnosť rodovej optiky (graf 2): konkrétne, na vyššiu empatiu dievčat oproti chlapcom, prejavujúcu sa v ich väčšej schopnosti vžiť sa do ťažkostí, aké zažívajú ľudia s menšinovou sexuálnou orientáciou v našej spoločnosti. Pritom výrazne kritickejší pohľad dievčat je univerzálne rozšírený vo všetkých sociálnych prostrediach tínedžerov.

Prevažne kriticky hodnotia tínedžeri aj **postavenie a šance Rómov v porovnaní s Nerómami**. Podľa 63% opýtaných sú horšie, podľa 17% rovnaké⁶. Na druhej strane sa však až 20% respondentov domnievalo, že postavenie a šance Rómov v porovnaní s etnickou majoritou sú lepšie. Výrazná prevaha kritickejšo hodnotenia sa vyskytuje vo všetkých sociálnych prostrediach mladých respondentov – bez ohľadu na ich vek, pohlavie, národnosť, typ navštevovanej školy, kraj či veľkosť obce, v ktorej žijú.

⁵ Toto hodnotenie sa značne odlišuje od výsledkov podobného zisťovania na vzorke dospeléj populácie z roka 2014 (*Empirické údaje...*, 2014). Vtedy bol pomer medzi negatívnym, neutrálnym a pozitívnym hodnotením postavenia a šancí ľudí inej sexuálnej orientácie 33% : 53% : 14%. Najmladší respondenti vo veku 18-24 rokov aj vtedy prejavovali zvýšenú citlivosť na túto tému (pomer medzi negatívnym, neutrálnym a pozitívnym hodnotením bol u nich 43% : 45% : 12%). Interpretovať príčiny tohto podstatne kritickejšieho pohľadu dnešných tínedžerov nie je jednoduché. Možno predpokladať, že odráža posun v nazeraní mladých ľudí na šance inej sexuálnej orientácie, o postavení a právach ktorých sa dnes diskutuje väčšmi ako pred piatimi rokmi. Môže sa doňho premietiť aj zvýšená citlivosť tínedžerov, ktorí práve v tomto veku tému inej sexuálnej orientácie „objavujú“. Sčasti však môže ísť aj o metodologický artefakt: online výskum vytvára pre respondenta komfortnejšie prostredie, v ktorom sa menej cíti pod tlakom konvencií a stereotypov.

⁶ Pri porovnaní názorov mladých ľudí na postavenie a šance Rómov s názormi dospeléj populácie z roka 2014 (Bútorová – Gyárfášová, 2014) priam udiera do očí výrazne kritickejší pohľad dnešných tínedžerov. Z dospelých ľudí pred 5 rokmi pripúšťalo znevýhodnenie Rómov iba 32%. Ďalších 31% im pripisovalo rovnaké šance a 36% dokonca zvýhodnenie oproti Nerómom. Názory dnešných tínedžerov majú bližšie k pohľadu dospelých v roku 2006, keď znevýhodnenie Rómov pripúšťalo 58% respondentov.

2. Sociálny dištanc tínedžerov voči „iným“

„Predstavte si, že by sa do Vášho susedstva nasťahovala osoba, resp. osoby patriace do nasledujúcich skupín. Prekážali by vám v susedstve, alebo nie?“

Odpovede na túto otázku indikujú prítomnosť alebo neprítomnosť sociálneho dištancu, ktorý pociťujú tínedžeri voči reprezentantom „inakosti“. Ako ukazuje graf 3, necelá pätina (17%) deklarovala dištanc voči ľuďom inej farby pleti a voči Židom. Približne štvrtine by prekážali ľudia inej sexuálnej orientácie a cudzinci z okolitých krajín zamestnaní na Slovensku. Tretina mala výhrady voči dlhodobo nezamestnaným ľuďom. Takmer polovica by sa necítila komfortne v susedstve utečencov z krajín zasiahnutých vojnou a hladom. Trojpätinová väčšina by mala problém s prítomnosťou moslimov a Rómov.

Najvýraznejšie sa respondenti dištancovali od politických extrémistov, ktorých odmietli až tri štvrtiny. Neplatí teda, že tínedžeri s ostrážitým či až nevraživým postojom voči uvedeným skupinám by automaticky pociťovali blízkosť k politickým extrémistom. Skôr naopak: čím vyšší sociálny dištanc voči „inakosti“, tým vyšší aj dištanc voči politickým extrémistom.

Analýza profilu štvrtiny respondentov, ktorí uviedli, že by im susedstvo extrémistov neprekážalo, ďalej ukázala, že sociálno-demografické faktory nehrajú štatisticky významnú úlohu. Zavážili však niektoré všeobecnejšie politické postoje respondentov: vlažný vzťah k demokracii (nižším dištancom od extrémistov sa vyznačovali respondenti, podľa ktorých „nezáleží na tom, či je vláda demokratická alebo nie“), ako aj popieranie znevýhodneného postavenia a šancí ľudí inej sexuálnej orientácie.⁷

Graf 3: „Predstavte si, že by sa do Vášho susedstva nasťahovala osoba, resp. osoby patriace do nasledujúcich skupín. Prekážali by vám v susedstve, alebo nie?“ (% odpovedí „prekážali by mi“)

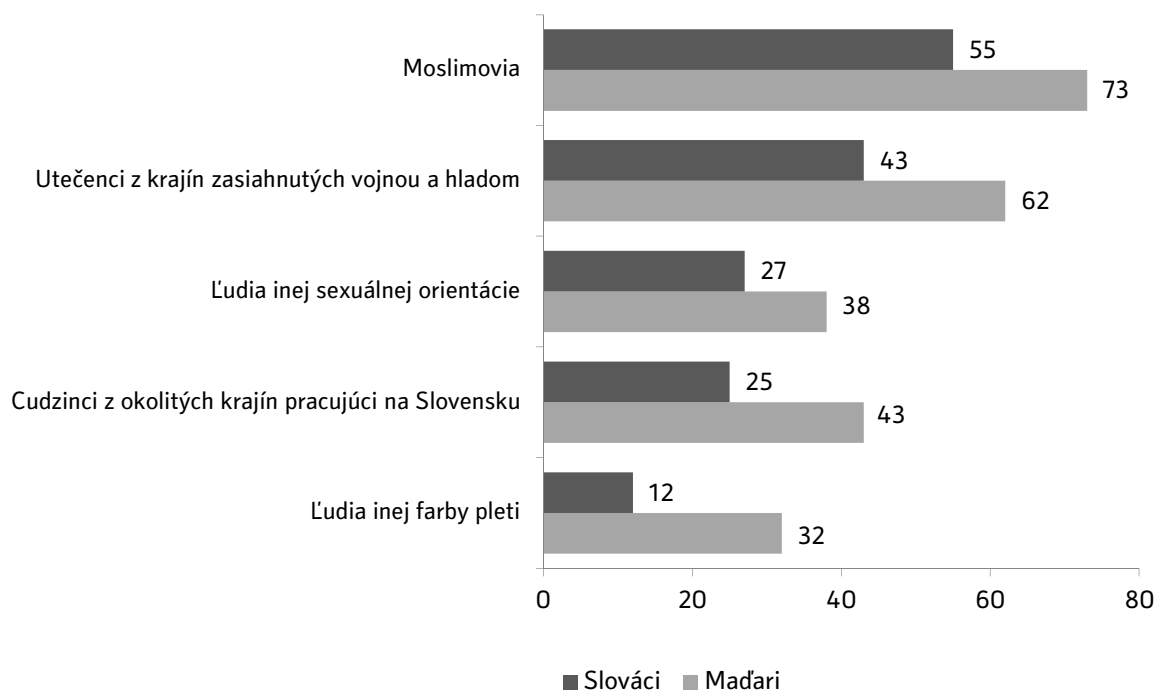

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, jún 2019.

⁷ Takáto súvislosť nie je prekvapujúca, keď vezmeme do úvahy, že spochybňovanie liberálnej demokracie a odpor voči homosexuálom sú neodmysliteľnými súčasťami ideologickej výbavy ĽSNS ako najvýraznejšieho politického reprezentanta extrémizmu.

Graf 4: „Predstavte si, že by sa do Vášho susedstva nastahovala osoba, resp. osoby patriace do nasledujúcich skupín. Prekážali by vám v susedstve, alebo nie?“ (% odpovedí „prekážali by mi“ – pohľad Slovákov a Maďarov)

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, jún 2019.

Sociálny dištanc voči Rómom vyjadrili až tri pätiny tínedžerov. Pripomeňme, že približne rovnaký bol aj podiel tých, ktorí pripúšťajú znevýhodnenie tejto skupiny. Konštatovanie horšieho postavenia Rómov sa teda kombinuje s vysokým sociálnym dištancom – čiže s vedomím ich odlišnosti, ktorá v očiach tínedžerov komplikuje spolužitie medzi majoritou a Rómami. V tejto súvislosti je zaujímavé, že vyšší sociálny dištanc voči Rómom pociťujú 15-17-roční, na rozdiel od skupiny 18-19-ročných.

Rozšírenosť predsudkov a negatívnych stereotypov tvorí živnú pôdu aj pre vysoký dištanc tínedžerov voči moslimom a utečencom z krajín zasiahnutých vojnou a hladom. Hoci je ich výskyt v našej spoločnosti ojedinelý, predsa sa stala táto iba potenciálne prítomná nová menšina pod vplyvom protimoslimskej a protiutečeneckej politickej propagandy počas migračnej krízy „strašiakom“ aj pre veľkú časť tínedžerov. Aj v tomto prípade vyšší sociálny dištanc voči

moslimom pociťujú 15-17-roční, na rozdiel od skupiny 18-19-ročných.

Sociálny dištanc voči ľuďom inej sexuálnej orientácie deklarovalo 28% tínedžerov – teda podstatne menej, ako bolo tých, čo konštatovali slabšie šance tejto skupiny v našej spoločnosti. V tomto prípade sa teda kritický pohľad tínedžerov na postavenie LGBTI ľudí nespája s prevažujúcim sociálnym dištancom voči tejto skupine.

Nižší sociálny dištanc voči ľuďom inej sexuálnej orientácie pociťujú dievčatá, ktoré – ako sme videli vyššie – častejšie pripúšťajú, že ide o znevýhodnenú menšinu.

Za pozornosť stojí aj štatisticky významný rozdiel v postoji tínedžerov podľa národnosti. Maďarskí tínedžeri deklarujú väčší dištanc od moslimov, utečencov z krajín zasiahnutých vojnou a hladom, ako aj od cudzincov z okolitých krajín pracujúcich na Slovensku (graf 4). Skutočnosť, že oni sami patria k menšine, ktorú vníma väčšina z nich ako znevýhodnenú, v nich vyvoláva skôr zvýšenú

ostrážitosť voči iným menšinám – či už reálne prítomným, alebo skôr imaginárnym. Príslušnosť k etnickej menšine teda neprináša automaticky väčšiu náklonnosť k akceptovaniu iných menšín či k akejsi „menšinovej solidarite“.

Zaujímavé sú aj rozdiely v postojoch žiakov základných škôl a stredných odborných škôl oproti gymnazistom. Prvá skupina deklaruje zvýšený dištanc voči piatim z ôsmich menšín – voči ľuďom inej sexuálnej orientácie, Židom, moslimom, ute-

čencom či cudzincom z okolitých krajín pracujúcich na Slovensku.

Komparácia sociálneho dištancu tínedžerov v roku 2019 so skupinou najmladších dospelých respondentov (18-24) z roku 2017 (*Empirické údaje...*, 2017) ukazuje, že dnešní tínedžeri deklarovali nižší sociálny dištanc voči siedmim z ôsmich porovnateľných skupín (tabuľka 4). To by naznačovalo väčšiu otvorenosť tínedžerov voči inakosti v porovnaní s mladými dospelými.

Tabuľka 4: „Predstavte si, že by sa do Vášho susedstva nasťahovala osoba, resp. osoby patriace do nasledujúcich skupín. Prekážali by vám v susedstve, alebo nie?“ (% odpovedí „prekážali by mi“)

	15-19 roční (2019)	18-24 roční (2017)
Ľudia inej farby pleti*	14	40/40
Židia	17	35
Ľudia inej sexuálnej orientácie**	28	43/51/40
Cudzinci z okolitých krajín zamestnaní na Slovensku (napr. Srbi, Rumuni, Ukrajinci)	28	---
Dlhodobo nezamestnaní ľudia	32	18
Utečenci z krajín zasiahnutých vojnou a hladom***	45	54
Moslimovia	59	67
Rómovia	61	80
Politickí extrémisti	75	79

* V roku 2017 sa zisťoval sociálny dištanc samostatne pre dve skupiny: černochovej a Ázijskej. V oboch prípadoch dosahoval 40%.

** V roku 2017 sa zisťoval sociálny dištanc samostatne k trom skupinám: lesbický pár (43%), gejský pár (51%) a bisexuál (40%).

*** V roku 2017 bola použitá formulácia „rodina prisťahovalcov z menej vyspelej krajiny“.

--- V roku 2017 sa sociálny dištanc k tejto skupine nezisťoval.

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, september 2017 a jún 2019.

3. Civilizačné trendy v Európe očami slovenských tínedžerov

Ako si tínedžeri predstavujú spoločnosť, v ktorej by chceli žiť? Batéria otázok v tabuľke 5 nepriamo vypovedá o niektorých z týchto normatívnych predstáv. Ukazuje, že respondenti hodnotia prevažne pozitívne zmeny smerujúce k posilneniu postavenia žien v spoločnosti, a to v oboch sférach – súkromnej i verejnej. Takmer tri pätiny z nich pokladajú za priaznivý trend zväčšovanie slobody žien rozhodovať v otázkach materstva – či a kedy mať deti. Viac ako polovica hodnotí ako pokrok rastúci počet žien vo vedúcich funkciách v ekonomike a politike. Prevažne priaznivo hodnotia tínedžeri aj zvyšujúci sa podiel mužov na starostlivosti o rodinu a domácnosť. To naznačuje, akoby si uvedomovali, že posilnenie postavenia žien nemôžu ženy dosiahnuť samy, bez súčinnosti s mužmi. Podiel respondentov, ktorí odsudzovali tieto tri trendy ako nesprávne, smerujúce k zhoršeniu, bol celkom okrajový, nedosahoval ani desatinu.

O čosi menej výrazný je príklon respondentov k priaznivému rastu tolerancie voči partnerstvám ľudí rovnakého pohlavia. Viac ako dve pätiny v tom vidia pokrok, tretina hodnotí tento trend neutrálne a štvrtina negatívne.

Najrezervovanejšie sa mladí ľudia stavajú k rastu etnickej a náboženskej rôznorodosti v Európe – dominuje neutrálne, resp. ambivalentné hodnotenie (55%), pričom pozitívne hodnotenie iba mierne prevažuje nad negatívnym (26% : 19%).

Ako ukázala analýza, medzi hodnotením všetkých piatich trendov je štatisticky významná korelácia. To znamená napríklad, že respondenti, ktorí priaznivo hodnotia zvyšujúcu sa toleranciu k partnerstvám ľudí rovnakého pohlavia, budú pravdepodobne priaznivo vnímať aj rastúcu účasť žien na ekonomickom a politickom rozhodovaní či ich vyššiu slobodu pri rozhodovaní o svojom materstve. Podobne sa priaznivé hodnotenie etnickej a náboženskej rôznorodosti kombinuje s priaznivým hodnotením rastúcej tolerancie k spoluzitiu párov rovnakého pohlavia či k zvyšujúcej sa

Tabuľka 5: „Európska únia sa za uplynulé desaťročia zmenila v rôznych oblastiach. Ku každej z nasledujúcich zmien, prosím uveďte, či to bola podľa Vášho názoru zmena k lepšiemu alebo horšiemu.“ (v %)

	Zmena k lepšiemu	Ani k lepšiemu, ani k horšiemu	Zmena k horšiemu
Väčšia sloboda žien rozhodnúť sa, či a kedy chcú mať deti	58	33	9
Viac žien vo vedúcich pozíciách v ekonomike a politike	53	42	5
Väčší podiel mužov, ktorí kombinujú zamestnanie so starostlivosťou o rodinu a domácnosť	51	41	8
Väčšia tolerancia voči partnerstvám ľudí rovnakého pohlavia	43	34	23
Väčšia etnická a náboženská pestrosť, rôznorodosť	26	55	19

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, jún 2019.

júcej sa účasti mužov na starostlivosti o domácnosť a deti.

Inými slovami: tolerancia k rôznorodosti má všeobecnejší základ, týka sa vyššieho akceptovania nielen mainstreamového správania, ale aj správania odlišujúceho sa od tradičného, prinášajúceho do spoločnosti väčšiu rozmanitosť.

Tabuľka 6 umožňuje porovnať tieto zistenia s výsledkami výskumu postojov mladých ľudí vo veku 16-29, ktorý realizoval na vzorke 508 respondentov prostredníctvom face-to-face rozhovorov Inštitút pre verejné otázky v decembri 2017 (*Vzťah mládeže...*, 2017). Ukazuje, že názory dnešných tínedžerov sa odlišujú od pohľadu širšie definovanej skupiny mladých ľudí priaznivejším hodnotením všetkých piatich trendov. Najvýraznejší je rozdiel v ich výrazne väčšom schvaľovaní partnerstiev ľudí rovnakého pohlavia.⁸

⁸ Pravda, dvojročný časový posun i odlišnosť metódy zberu dát (online v roku 2019 vz. face-to-face rozhovory v roku 2017) opäť nabádajú k opatrnosti pri interpretácii.

Tabuľka 6: „Európska únia sa za uplynulé desaťročia zmenila v rôznych oblastiach. Ku každej z nasledujúcich zmien, prosím uveďte, či to bola podľa Vášho názoru zmena k lepšiemu alebo horšiemu.“ (% odpovedí „je to zmena k lepšiemu“ : „ani k lepšiemu, ani k horšiemu“ : „zmena k horšiemu“)

	15-19 roční (2019)	16-29 roční (2017)
Väčšia sloboda žien rozhodnúť sa, či a kedy chcú mať deti	58 : 33 : 09	52 : 33 : 15
Viac žien vo vedúcich pozíciách v ekonomike a politike	53 : 42 : 05	54 : 33 : 13
Väčší podiel mužov, ktorí kombinujú zamestnanie so starostlivosťou o rodinu a domácnosť*	51 : 41 : 08	46 : 35 : 18
Väčšia tolerancia voči partnerstvám ľudí rovnakého pohlavia	43 : 34 : 23	24 : 42 : 34
Väčšia etnická a náboženská pestrosť, rôznorodosť	26 : 55 : 19	15 : 42 : 42

Poznámka: * V roku 2017 bola otázka formulovaná širšie, zameriavala sa na väčší podiel mužov a žien.

Hodnoty za rok 2017 sú prepočítané bez odpovedí „neviem“.

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, december 2017 a jún 2019.

Pozrime sa, ako jednotlivé skupiny tínedžerov vnímajú konkrétne civilizačné trendy. Začnime názormi na rastúcu etnickú a náboženskú rôznorodosť Európy. Ako ukázala analýza, tie nie sú ovplyvnené sociálno-demografickými charakteristikami jednotlivcov, ale sú rozložené pomerne rovnomerne medzi respondentmi rozdielneho veku, pohlavia, národnosti, typu navštevovanej školy či

regiónu. Úzko však súvisia s postojom tínedžerov k inakosti. Ako sa dalo predpokladať, zdržanlivejší voči narastajúcej heterogenite Európy sú respondenti pociťujúci sociálny dištanc k skupinám, ktoré túto rozmanitosť stelesňujú – či už sú príslušníci tradičných alebo nových menšín – Židia, moslimovia, utečenci, cudzinci prichádzajúci za prácou, ako aj ľudia inej sexuálnej orientácie (tabuľka 7).

Tabuľka 7: „Európska únia sa za uplynulé desaťročia zmenila v rôznych oblastiach. Ako hodnotíte jej väčšiu etnickú a náboženskú rôznorodosť?“ (podľa sociálneho dištancu k vybraným skupinám) (v %)

Prekážali by Vám v susedstve tieto osoby?		Väčšia etnická a náboženská rôznorodosť je...		
		zmena k lepšiemu	ani k lepšiemu, ani k horšiemu	zmena k horšiemu
Židia	prekážali by mi	16	61	23
	neprekážali by mi	28	54	18
Rómovia	prekážali by mi	23	56	21
	neprekážali by mi	31	54	15
Ľudia inej sexuálnej orientácie	prekážali by mi	23	46	31
	neprekážali by mi	28	59	13
Moslimovia	prekážali by mi	17	59	24
	neprekážali by mi	39	50	11
Utečenci	prekážali by mi	15	58	27
	neprekážali by mi	35	53	12

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, jún 2019.

Inak je to s názormi na trendy v oblasti rodovej rovnosti a tolerancie k ľuďom inej sexuálnej orientácie. Výrazne častejšie ich vítajú dievčatá než chlapci (tabuľka 8).

Silným faktorom je aj veľkosť obce: otvorenejší prístup voči posilňovaniu rodovej rovnosti je charakteristický najmä pre mladých ľudí žijúcich vo veľkomestskom prostredí a v Bratislavskom kraji. Najzdržanlivejším pohľadom na vyššiu účasť žien vo vedúcich funkciách sa vyznačujú mladí ľudia z Banskobystrického kraja. Pri hodnotení rastúcej slobody žien rozhodovať o svojom materstve sú zase najzdržanlivejší mladí ľudia zo Žilinského kraja. Voči rastúcej tolerancii k partnerstvám ľudí rovnakého pohlavia v krajinách EÚ sú najrezervovanejší tínedžeri z Prešovského kraja.

Priaznivejším hodnotením rastúcej tolerancie voči partnerstvám ľudí rovnakého pohlavia sa vyznačujú študenti a študentky gymnázií, na rozdiel od žiakov či žiačok základných škôl a stredných odborných škôl bez maturity. Žiaci a žiačky základných škôl sa stavajú rezervovanejšie aj k zvyšovaniu počtu žien vo verejných funkciách či k posilňovaniu slobody žien pri rozhodovaní o materstve; zrejme sú to témy, ktoré zatiaľ veľmi „neriešia“.

Schvaľovanie smerovania k rodovej rovnosti vo verejnej i súkromnej sfére, ako aj k uznávaniu partnerstiev ľudí rovnakého pohlavia sa prirodzene spája so silnejším presvedčením o znevýhodnení žien i ľudí inej sexuálnej orientácie na Slovensku.

Tabuľka 8: „Európska únia sa za uplynulé desaťročia zmenila v rôznych oblastiach. Ako hodnotíte nasledovné zmeny?“ (% odpovedí „je to zmena k lepšiemu“ : „ani k lepšiemu, ani k horšiemu“ : „zmena k horšiemu“)

	Pohľad dievčat	Pohľad chlapcov
Väčšia sloboda žien rozhodnúť sa, či a kedy chcú mať deti	66 : 27 : 07	51 : 39 : 10
Viac žien vo vedúcich pozíciách v ekonomike a politike	69 : 29 : 02	38 : 55 : 07
Väčší podiel mužov, ktorí kombinujú zamestnanie so starostlivosťou o rodinu a domácnosť	59 : 37 : 04	44 : 46 : 10
Väčšia tolerancia voči partnerstvám ľudí rovnakého pohlavia	55 : 28 : 17	31 : 41 : 28

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, jún 2019.

4. Názory na demokraciu a pravidlá politického života

Drvivá väčšina tínedžerov sa deklaratívne hlási k princípom liberálnej demokracie (tabuľka 9). Pre 78% respondentov je demokracia najlepší možný politický systém. Ide o podobný výsledok, k akému dospel koncom roku 2017 výskum širšej vekovej skupiny 16-29 ročných – s rovnakým výrokom súhlasilo 81% opýtaných.⁹ Niektoré z výrokov vyjadrujúcich základné piliere liberálnej demokracie majú ešte širšiu podporu. Až 91% tínedžerov si myslí, že „vláda by mala pri svojom rozhodovaní rešpektovať aj názor opozície a ob-

čianskej spoločnosti“ a až 86% súhlasí s tým, že „v demokracii treba rešpektovať aj práva menších“. Naopak silne zastúpený bol nesúhlas s názorom, že „nezáleží na tom, či je vláda demokratická alebo nedemokratická“ (75%), čo naznačuje, že demokracia je pre tínedžerov nielen normatívny ideál, ale je žiadaná aj pri praktickom výkone exekutívy. Viac ako dvojtretinovú podporu (69%) mal ďalej názor, že „politické strany, ktoré si želajú zvrhnutie demokracie, by mali byť zakázané“.¹⁰

Tabuľka 9: „Ľudia majú rozličné názory na politiku a na fungovanie spoločnosti. Do akej miery súhlasíte alebo nesúhlasíte s nasledujúcimi výrokmi?“ (v %)

	Úplne súhlasím	Skôr súhlasím	Skôr nesúhlasím	Vôbec nesúhlasím
Demokracia je najlepší možný politický systém.	28	50	18	4
Vláda by mala pri rozhodovaní rešpektovať aj názory opozície a občianskej spoločnosti.	46	45	7	2
V demokracii treba dôsledne rešpektovať aj práva menších.	40	46	11	3
Nezáleží na tom, či je vláda demokratická alebo nedemokratická.	4	21	36	39
Politické strany, ktoré si želajú zvrhnutie demokracie, by mali byť zakázané.	28	41	25	6
Bol /a by som ochotný/á obetovať časť občianskych slobôd v záujme vyššej životnej úrovne.	7	46	36	11
Namiesto všelijakých ľudských práv potrebuje naša krajina jediné – disciplínu a poriadok.	18	37	33	12
V demokracii má väčšina právo rozhodovať aj na úkor menších.	10	47	34	9
Na čele štátu by mal byť silný vodca, ktorý by rozhodoval bez ohľadu na parlament a občiansku spoločnosť.	14	23	34	29

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, jún 2019.

⁹ Pozri bližšie: *Vzťah mládeže k demokracii...*, 2017.

¹⁰ Pravda, otázne je, aké konkrétne politické strany si respondenti predstavovali. Napríklad, či sa ich kladné odpovede týkali aj ĽSNS, ktorej zrušenie navrhol generálny prokurátor z dôvodu protiústavnosti, no jeho podnet Najvyšší súd na jar 2019 zamietol.

Na druhej strane približne polovica respondentov súhlasila a druhá nesúhlasila s výrokom „Bol/a by som ochotný/á obetovať časť občianskych slobôd v záujme vyššej životnej úrovne“ (53% : 47%), či s názorom, že „namiesto všelijakých ľudských práv potrebuje naša krajina jediné – disciplínu a poriadok“ (55% : 45%). Podobne mierne prevažoval príklon k väčšinovému chápaniu demokracie: s názorom, že „v demokracii má väčšina právo rozhodovať aj na úkor menšín, súhlasilo 57% a nesúhlasilo 43%. A napokon, síce menšina, ale stále ešte relevantná časť (37%) mladých respondentov by považovala za dobré mať na čele štátu silného vodcu, ktorý by rozhodoval bez ohľadu na parlament a občiansku spoločnosť.

Na prvý pohľad je jasné, že demokratické presvedčenie väčšiny tínedžerov nie je vždy konzistentné; časť mladých ľudí sa akoby jedným dychom prikláňa k nezlučiteľným názorom, resp. spochybňuje oddanosť liberálnej demokracii pripravenos-

ťou rezignovať na časť občianskych slobôd v záujme dosiahnutia lepšej životnej úrovne. Napríklad až pätina tých, ktorí hovoria o demokracii ako najlepšom možno systéme, súhlasí s tým, že vlastne nezáleží na tom, či vláda je alebo nie je demokratická. Podobných ilustrácií je viac. V každom prípade to poukazuje na istý deficit v kritickom myslení či o nedostatočnom uvedomovaní si kontextov – implikácií a súvislostí. Treba však podotknúť, že táto nekonzistentnosť v predstavách o pravidlách demokracie je vlastná aj vekovo staršej skupine mladých ľudí (16-29), ako na to poukázal spomínaný výskum z roku 2017.

Na odhalenie vnútornej diferencovanosti chápania demokracie sme použili faktorovú analýzu (tabuľka 10), ktorá jasne ukázala, že jeden faktor spája princípy liberálnej demokracie a druhý názory, ktoré uprednostňujú autoritárske prejavy, silnú osobnosť s neobmedzenou mocou, poriadok a disciplínu.¹¹

Tabuľka 10: Rotovaná faktorová matica – názory na princípy demokracie

	Faktory	
	1	2
Demokracia je najlepší možný politický systém.	,637	,359
V demokracii má väčšina právo rozhodovať aj na úkor menšín.		,373
Bol/a by som ochotný/á obetovať časť občianskych slobôd v záujme vyššej životnej úrovne.	-,358	,504
V demokracii treba dôsledne rešpektovať aj práva menšín.	,562	,348
Nezáleží na tom, či je vláda demokratická alebo nedemokratická.	-,691	
Na čele štátu by mal byť silný vodca, ktorý by rozhodoval bez ohľadu na parlament a občiansku spoločnosť.	-,558	,445
Politické strany, ktoré si želajú zvrhnutie demokracie, by mali byť zakázané.	,531	,400
Namiesto všelijakých ľudských práv potrebuje naša krajina jediné – disciplínu a poriadok.	,411	,639
Vláda by mala pri rozhodovaní rešpektovať aj názory opozície a občianskej spoločnosti.	,518	,419

Poznámka: vo faktorovej matici sú zvýraznené štatisticky relevantné skóre, uvedené sú iba hodnoty väčšie ako 0,30.

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, jún 2019.

¹¹ Reliabilita pre takto stanovené charakteristiky ukazuje prípustnú mieru kohézie jednotlivých položiek (Cronbach's Alpha = ,638), čo znamená značnú validitu merania toho, ako respondenti vnímajú demokraciu a jej charakteristiky.

Tabuľka 11: „Ľudia majú rozličné názory na politiku a na fungovanie spoločnosti. Do akej miery súhlasíte alebo nesúhlasíte s nasledujúcimi výroky?“ (Priemerné hodnoty na škále 1-4, pričom 1=maximálna podpora a 4= maximálne odmietanie demokratického princípu)

	Pohlavie		Vek	
	Názory dievčat	Názory chlapcov	15-17	18-19
Demokracia je najlepší možný politický systém.	1,9	2,0	1,9	2,0
Vláda by mala pri rozhodovaní rešpektovať aj názory opozície a občianskej spoločnosti.	1,6	1,7	1,7	1,6
V demokracii treba dôsledne rešpektovať aj práva menších.	1,7	1,8	1,7	1,8
Nezáleží na tom, či je vláda demokratická alebo nedemokratická.	1,9	1,9	1,9	2,0
Politické strany, ktoré si želajú zvrhnutie demokracie, by mali byť zakázané.	2,1	2,1	2,1	2,1
Bol /a by som ochotný/á obetovať časť občianskych slobôd v záujme vyššej životnej úrovne.	2,5	2,4	2,2	2,3
Namiesto všelijakých ľudských práv potrebuje naša krajina jediné – disciplínu a poriadok.	2,6	2,6	2,6	2,7
V demokracii má väčšina právo rozhodovať aj na úkor menších.	2,6	2,6	2,6	2,6
Na čele štátu by mal byť silný vodca, ktorý by rozhodoval bez ohľadu na parlament a občiansku spoločnosť.	2,3	2,2	2,2	2,3

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, jún 2019.

Pre porovnanie jednotlivých podskupín nášho súboru sme vypočítali priemerné skóre demokratickosti, pričom záporné výroky sme prekódovali. To znamená, že čím je priemer nižší, tým väčšmi respondent/ka inklinuje

k princípom liberálnej demokracie. Ako ukazuje tabuľka 11, rozdiely medzi dievčatami a chlapcami a vekovou skupinou 15-17 a 18-19 sú úplne minimálne (neprekračujú 0,1) a často dokonca úplne nulové.

5. Spája sa podpora demokracie s akceptáciou rôznorodosti a rodovej rovnosti?

Pozrime sa teraz na to, do akej miery sa príklon tínedžerov k princípom demokracie premieta aj do ich postojov k vybraným skupinám či menšinám. Sú tí z nich, ktorí sa hlásia k demokracii, zároveň aj otvorení a tolerantní voči inakosti a rodovej rovnosti? Alebo iba formálne deklarujú oddanosť príslušným demokratickým princípom, ale v prístupe k inakosti a rodovej rovnosti podliehajú negatívnym stereotypom či predsudkom? Líšia sa z tohto hľadiska od seba vyznávači a odporcovia liberálnej demokracie?

Odpoveď znie: „aj áno, aj nie“. V niektorých prípadoch vôbec nie, v niektorých prípadoch áno, ale iba slabo, v niektorých prípadoch pomerne výrazne. Závisí to od posudzovanej skupiny „iných“ či od hodnoteného spoločenského trendu.

Pozrime sa najprv na postoj prívržencov a odporcov liberálnej demokracie k etnickej rôznorodosti (tabuľka 12).

Tabuľka 12: Postoj prívržencov a odporcov liberálnej demokracie* k etnickej rôznorodosti a vybraným etnickým skupinám (v %)

		Prívrženci demokracie	Odporcovia demokracie
Väčšia etnická a náboženská pestrosť, rôznorodosť v EÚ je..	zmena k lepšiemu	28	14
	ani k lepšiemu ani k horšiemu	56	51
	zmena k horšiemu	16	34
Postavenie a šance maďarskej menšiny sú...**	horšie	42	28
	rovnaké	49	41
	lepšie	9	31
Postavenie a šance Rómov sú...	horšie	67	39
	rovnaké	18	15
	lepšie	15	46
Respondenti pociťujúci sociálny dištanc	od Rómov	60	68
	od moslimov	57	66
	od utečencov	44	56
	od cudzincov pracujúcich na Slovensku	25	42
	od Židov	17	19
	od ľudí inej farby pleti	12	24

Poznámka: * Zaradenie do kategórie „prívrženec“ či „odporca“ liberálnej demokracie na základe súhlasu či nesúhlasu s výrokom „V demokracii treba rešpektovať aj práva menšín“.

** Pohľad respondentov slovenskej národnosti.

Ukazovateľom sociálneho dištancu je vyjadrenie respondenta/ky, že by mu/jej prekážalo, keby sa do susedstva nasťahovala osoba patriaca do príslušnej kategórie. Zvyšok do 100% tvoria respondenti/ky, ktorým by to neprekážalo.

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, jún 2019.

Ako ukázala tabuľka 12, tínedžeri, ktorí sa hlásia k princípu, že v demokracii treba rešpektovať aj práva menšín, sa odlišujú od svojich rovesníkov odmietajúcich tento princíp vo viacerých ohľadoch:

- Priaznivejšie hodnotia smerovanie EÚ k väčšej etnickej a náboženskej rôznorodosti
- Majú kritickejší názor na postavenia a šance príslušníkov maďarskej menšiny i na postavenie a šance Rómov.

- Pociťujú menší dištanc voči cudzincom pracujúcim na Slovensku.
- Zároveň však nie sú väčšmi ústretoví voči ďalším reprezentantom etnickej či náboženskej inakosti: voči Rómom, ľuďom inej pleti, voči Židom, moslimom, či utečencom. Nie sú teda voči týmto skupinám menej predpojatí ako tínedžeri, ktorí potrebu rešpektovať práva menšín otvorene spochybňujú.

Tabuľka 13: Postoj prívržencov a odporcov liberálnej demokracie k ľuďom inej sexuálnej orientácie (v %)

		Prívrženci demokracie	Odporcovia demokracie
Väčšia tolerancia voči partnerstvám ľudí rovnakého pohlavia v EÚ je...	zmena k lepšiemu	46	30
	ani k lepšiemu ani k horšiemu	36	29
	zmena k horšiemu	18	41
Postavenie a šance ľudí inej sexuálnej orientácie v porovnaní s ostatnými sú...	horšie	63	53
	rovnaké	33	23
	lepšie	4	23
Respondenti pociťujúci sociálny dištanc od ľudí inej sexuálnej orientácie		24	43

Poznámka: Zaradenie do kategórie „prívrženec“ či „odporca“ liberálnej demokracie na základe súhlasu či nesúhlasu s výrokom „Demokracia je najlepší možný politický systém“.

Ukazovateľom sociálneho dištancu je vyjadrenie respondenta/ky, že by mu/jej prekážalo, keby sa do susedstva nasťahovala osoba inej sexuálnej orientácie. Zvyšok do 100% tvoria respondenti/ky, ktorým by to neprekážalo.

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, jún 2019.

Pozrime sa teraz, či sa mladí prívrženci a odporcovia liberálnej demokracie odlišujú akceptáciou sexuálnych menšín. Ako dokumentuje tabuľka 13, odpoveď je pozitívna: tínedžeri, ktorí sa hlásia k demokracii ako najlepšiemu možnému politickému systému, sa odlišujú od odporcov tohto názoru tým, že:

- Priaznivejšie hodnotia rast tolerancie v krajinách EÚ voči spolužitiu párov rovnakého pohlavia.
- Majú kritickejší názor na postavenie a šance ľudí menšinovej sexuálnej orientácie.
- Pociťujú menší dištanc od ľudí inej sexuálnej orientácie.

Napokon si všimnime, či sa deklarovaná podpora demokratických princípov kombinuje so zvýšenou akceptáciou rodovej rovnosti (tabuľka 14). Odpoveď je aj v tomto prípade pozitívna. Mladí prívrženci liberálnej demokracie na rozdiel od jej odporcov:

- Priaznivejšie hodnotia zvyšovanie účasti žien na politickom i ekonomickom rozhodovaní i posilňovanie slobody žien rozhodovať o svojom materstve.
- Priaznivejšie hodnotia aj rastúci počet mužov, ktorí kombinujú prácu v zamestnaní so starostlivosťou o domácnosť a rodinu.
- Tieto postoje vyvierajú z ich častejšieho presvedčenia o slabšom postavení a šanciach žien v našej spoločnosti. Zvyšovanie rodovej rovnosti teda chápu ako súčasť úsilia o upevnenie systému liberálnej demokracie.

Tabuľka 14: Postoj prívržencov a odporcov liberálnej demokracie k posilňovaniu rodovej rovnosti (v %)

		Prívrženci demokracie	Odporcovia demokracie
Viac žien vo vedúcich funkciách v ekonomike a politike je...	zmena k lepšiemu	56	35
	ani k lepšiemu ani k horšiemu	41	50
	zmena k horšiemu	3	15
Väčšia sloboda žien rozhodnúť sa, či a kedy chcú mať deti, je...	zmena k lepšiemu	61	42
	ani k lepšiemu ani k horšiemu	32	40
	zmena k horšiemu	7	18
Väčší podiel mužov, ktorí kombinujú zamestnanie so starostlivosťou o rodinu a domácnosť, je...	zmena k lepšiemu	55	27
	ani k lepšiemu ani k horšiemu	40	51
	zmena k horšiemu	5	21
Postavenie a šance žien u nás sú...	horšie	47	48
	rovnaké	48	32
	lepšie	5	20

Poznámka: Zaradenie do kategórie „prívrženec“ či „odporca“ liberálnej demokracie na základe súhlasu či nesúhlasu s výrokom „V demokracii treba rešpektovať aj práva menšín“.

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, jún 2019.

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, jún 2019.

6. Interpersonálna dôvera

Interpersonálna, čiže medziosobná dôvera je dôležitou súčasťou sociálneho kapitálu. Dôvera nie je len hodnotou sféry súkromnej, je aj dôležitou komponentou verejného a toľž politického života. Dôvera a sociálny kapitál sú zároveň významným faktorom participácie na verejnom živote.

Slovensko a postkomunistické krajiny vo všeobecnosti vykazujú nižší stupeň interpersonálnej dôvery ako „usadenejšie“ demokratické spoločnosti. Zaujímalo nás preto, ako sú na tom tínedžeri. Výsledky poukazujú na relatívne nízku mieru interpersonálnej dôvery: len 24% respondentov uviedlo, že vo všeobecnosti sa ľuďom dá dôverovať (graf 5). Tri štvrtiny si naopak myslia, že v styku s inými ľuďmi treba byť opatrný, človek si nemôže byť istý.¹² Za jednu z príčin, prečo je dôvera medzi ľuďmi u nás menej ako v západných spoločnostiach, sa považuje dedičstvo bývalého režimu s jeho pretvárkou a jasne deliacou čiarou medzi verejným a súkromným svetom. Faktor osobnej minulej skúsenosti však pre mladých neplatí. Živná pôda pre interpersonálnu nedôveru mladých ľudí je zrejme prítomná aj v súčasnom verejnom živote na Slovensku.

Vyššiu úroveň interpersonálnej dôvery sme zistili u chlapcov v porovnaní s dievčatami, ako aj u žiakov základnej školy. Tínedžeri žijúci v mestách nad 20 tisíc obyvateľov pociťujú vyššiu dôveru k iným ľuďom ako obyvatelia menších obcí, čo je v protiklade so zaužívanou predstavou, že menšie obce sú priaznivejším prostredím pre medziosobnú dôveru, keďže „všetci sa poznajú“.

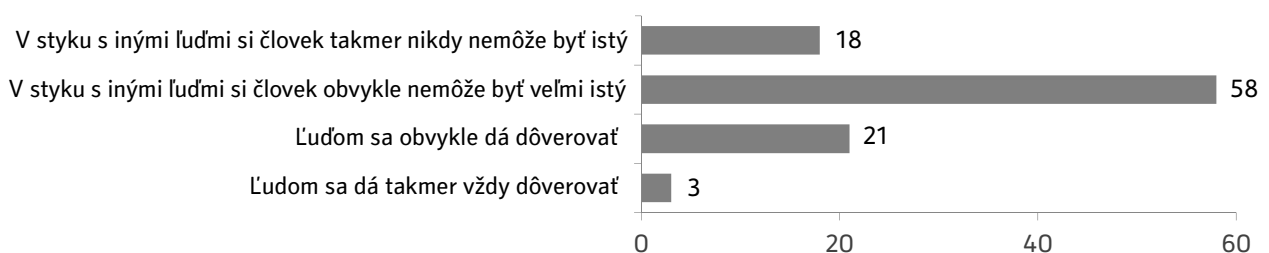
Zaujímalo nás tiež, či sa skupiny tínedžerov definované podľa dôvery, resp. nedôvery voči ľuďom vo všeobecnosti odlišujú aj v miere sociálneho dištancu voči konkrétnym menšinám. Údaje v tabuľke 15 ukazujú, že tínedžeri pociťujúci interpersonálnu dôveru sa síce vyznačujú o čosi nižším sociálnym dištancom voči „nositeľom inakosti“; rozdiely však nie sú štatisticky významné. Pre obe skupiny platí približne rovnaký vzorec sociálnej vzdialenosti od menšín.

Tabuľka 15: Podiel tínedžerov pociťujúcich sociálny dištanc od menšín (podľa pociťovanej interpersonálnej dôvery – v %)

Sociálny dištanc od...	Tínedžeri pociťujúci interpersonálnu dôveru	Tínedžeri nepociťujúci interpersonálnu dôveru
politických extrémistov	73	76
moslimov	55	60
Rómov	53	63
ľudí inej sexuálnej orientácie	27	28
cudzincov pracujúcich na Slovensku	27	28
Židov	15	18
ľudí inej farby pleti	12	14

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, jún 2019.

Graf 5: „Do akej miery sa podľa Vás dá vo všeobecnosti dôverovať ľuďom?“

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, jún 2019.

¹² K podobným zisteniam o nízkej hodnote interpersonálnej dôvery v celej dospeljej populácii Slovenska dospel aj výskum Sociologického ústavu SAV (*Výskum európskych hodnôt*,... 2017).

7. Záujem o politiku a komunikácia o nej

Niekedy sa vo všeobecnosti poukazuje na slabý záujem mladých ľudí o politické dianie. Empirické výskumy to však nepotvrdzujú. Podľa výskumu NDI z januára 2017¹³ sa o politiku vo všeobecnosti zaujímajú 43% mladých ľudí vo veku 16-29 rokov. Relatívne vysoký záujem aj medzi mladšími respondentmi potvrdzuje i náš aktuálny výskum: vyše polovica (54%) tínedžerov uviedla, že sa veľmi alebo skôr zaujíma o celoštátnu politiku, 41% o lokálne dianie a 36% o politiku zahraničnú (tabuľka 16).

O všetky tri úrovne politiky sa viac zaujímajú študenti gymnázií a bakalárskeho štúdia oproti študentom na odborných, resp. základných školách. V záujme o politiku sa neprejavujú štatisticky významné rodové rozdiely.

Ako ukazujú iné výskumy, napríklad výskum NDI z roku 2017 (Vzťah mládeže..., 2017), najčastejším

zdrojom informácií pre mladých ľudí je Facebook a sociálne siete vo všeobecnosti (stále populárnejší je Instagram). Menej sledujú tradičné médiá ako televízne, či rozhlasové vysielanie.

Zistenie o pomerne vysokom deklarovanom záujme tínedžerov o politiku „uzemňujú“ odpovede na otázku, ako často sa o politike zhovárajú v rôznych prostrediach. S príbuznými v rodine diskutuje o politike veľmi alebo dosť často o politike iba 27% opýtaných, s priateľmi a známymi 26%, so spolužiakmi a v škole len 24%. Z porovnania údajov v tabuľkách 16 a 17 je na prvý pohľad zrejmé, že podiel tých, ktorí vo svojich prostrediach o politike diskutujú, je oveľa nižší ako podiel tých, čo sa o politiku zaujímajú.

Do diskusií o politike sa väčšmi zapájajú starší tínedžeri, ako aj študenti gymnázií a bakalárskeho štúdia.

Tabuľka 16: Do akej miery sa zaujímate o politiku a verejné dianie?“ (v %)

	Veľmi sa zaujímam	Skôr sa zaujímam	Skôr sa nezaujímam	Vôbec sa nezaujímam
Komunálna politika (na úrovni vašej obce či mesta)	8	33	39	20
Politika na celoštátnej úrovni	11	43	30	16
Zahraničná politika	8	28	28	26

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, jún 2019.

Tabuľka 17: „V niektorých prostrediach sa o politike diskutuje, v iných nie. Ako často sa vy zhovárate o politike s týmito ľuďmi?“ (v %)

	Veľmi často	Dosť často	Občas	Vôbec nie
S príbuznými, v rodine	6	21	58	15
S priateľmi, známymi	5	21	53	21
So spolužiakmi, v škole	6	18	51	25

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, jún 2019.

¹³ Výskum v roku 2017 ukázal, že záujem o politiku (všeobecne, bez špecifikácie úrovni) bol vyšší v najstaršej vekovej kohorte mladých (25-29 rokov) a nižší v najmladšej (16-19 rokov). Bližšie pozri: *Vzťah mládeže k demokracii...*, 2017.

Tabuľka 18: Frekvencia diskutovania o politike v rodine a škole u tínedžerov so záujmom a nezaujmom o celoštátnu politiku (% odpovedí veľmi a dosť často: občas : nikdy)

	Zaujímajú sa o politiku	Nezaujímajú sa o politiku
Diskutovanie o politike v rodine	40 : 54 : 06	12 : 62 : 26
Diskutovanie v škole	37 : 46 : 17	08 : 51 : 41

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, jún 2019.

Ako sa dalo predpokladať, medzi záujmom o politiku a diskutovaním o nej existuje silná korelácia. Napríklad z tých, ktorí deklarovali záujem o celoštátnu politiku, dve pätiny (40%) diskutujú s príbuznými o politike veľmi alebo dosť často, 54% iba občas a 6% vôbec nie. U tých, ktorých politika nezaujíma, je frekvencia diskusie v rodinnom pros-

treď oveľa nižšia (tabuľka 18). Podobné rozdiely v účasti na diskusiách medzi tínedžermi zaujímavými a nezaujímavými sa o politiku sú aj v iných prostrediach. V škole so spolužiakmi o politike často diskutuje 37% z respondentov, čo sa o ňu zaujímajú, a vôbec nediskutuje 17%. Z tých, čo sa o politiku nezaujímajú, o nej v škole často diskutuje iba 8% a nediskutuje 41%.

Tieto zistenia dokumentujú, že medzi záujmom o politiku a debatovaním o nej existuje úzka súvislosť. Je jasné, že ide o vzájomne podmienený vzťah – diskusia je výsledkom záujmu, ale môže tento záujem aj generovať.

Skupina tínedžerov prechádza obdobím intenzívnej politickej socializácie. Práve v takomto období by záujem o politiku mal byť podporovaný širokým priestorom na diskusiu. V nej sa formulujú argumenty, prekračujú hranice mechanicky preberaných názorov, prekonáva uzavretosť „bublín“, obrusujú hrany extrémistických postojov. Žiaľ, väčšina našich škôl (v prípade vekovej kohorty 15-19 hovoríme najmä o stredných školách všetkých typov) je ešte stále založená na jednosmernej komunikácii učiteľov so študentmi, viac na memorovaní vedomostí ako na dialógu pedagógov s mladými ľuďmi.¹⁴

¹⁴ Poukázal na to aj nedávny celoslovenský prieskum medzi učiteľmi 2. stupňa základných škôl. Dá sa však predpokladať, že stredné školy sa v tomto smere zásadne nelíšia. Ide o prieskum „Základné zručnosti pre 21. storočie z pohľadu učiteľov: Tvrdenia vz. realita“, ktorý realizovalo občianske združenie Centrum environmentálnej a etickej výchovy Živica v spolupráci s agentúrou FOCUS v júni 2019. Bližšie pozri: <https://domov.sme.sk/c/22173886/kriticke-myslenie-ziakov-je-podla-ucitelov-dolezite-v-praxi-to-nevidiet.html>

8. Vnímanie osobných perspektív

Tínedžeri vidia svoju blízku budúcnosť optimisticky. Väčšina z nich verí, že v horizonte piatich rokov budú mať stabilnú prácu, budú vedieť platiť svoje účty, žiť nezávisle od rodičov, budú si môcť založiť si rodinu (tabuľka 19). Platí to pre mladých ľudí naprieč Slovenskom. Niektoré rozdiely sa ukázali podľa typu navštevovanej školy a podľa pohlavia (graf 6). Vo vzťahu k budúcemu zamestnaniu a finančnej samostatnosti sú optimistickejšie naladení študenti odborných škôl na rozdiel od gymnazistov. Pravdepodobne to súvisí aj s tým, že pre gymnazistov je horizont piatich rokov príliš krátky, ak pomýšľajú na univerzitné vzdelanie. Ich rovesníci, ktorí onedlho vzdelávanie ukončia, už uvažujú praktickejšie a vidia reálne možnosti svojho uplatnenia.

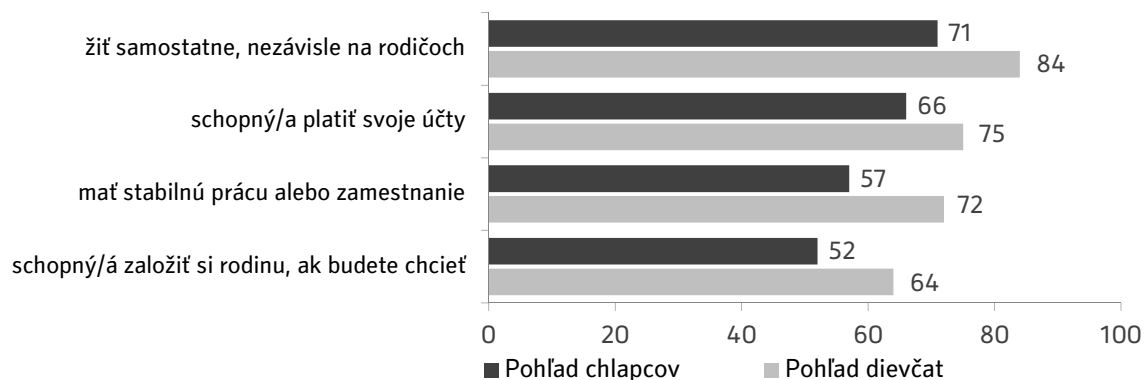
Zaujímavé je, že dievčatá odhadujú svoju budúcnosť optimistickejšie ako chlapci (graf 6). Pri interpretácii tohto zistenia sa prikláňame k názoru skúsenej psychologičky špecializujúcej sa na mládež Márie Krýslovej, že k menšiemu optimizmu, resp. väčšiemu realizmu môže chlapcov viesť tlak normatívnych očakávaní vyplývajúcich v našej kultúre z tradičného chápania roly muža ako živiteľa rodiny. Inými slovami, na chlapcov väčšmi dolieha bremeno očakávaní, že by to mali byť oni, čo by mali byť úspešnejší, dokázať zarobiť viac než žena, finančne sa postarať o rodinu a pod. Na druhej strane dievčatá v tomto veku prejavujú sklon romantizovať si budúcnosť.

Tabuľka 19: „A teraz sa prosím zamyslite nad svojou budúcnosťou. Čo odhadujete, budete v najbližších piatich rokoch...“ (v %)

	Určite áno	Skôr áno	Skôr nie	Určite nie
... mať stabilnú prácu alebo zamestnanie?	32	39	20	9
... schopný/a platiť svoje účty?	31	39	20	10
... môcť chodiť na dovolenky?	28	44	22	6
... schopný/á založiť si rodinu, ak budete chcieť?	28	30	28	14
... žiť samostatne, nezávisle na rodičoch?	25	35	28	12
... žiť v zahraničí?	15	35	38	12

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, jún 2019.

Graf 6: „Čo odhadujete, budete v najbližších piatich rokoch schopný/á...?“ (% kladných odpovedí podľa pohlavia)

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, jún 2019.

Zhrnutie a záver

Výskum názorov tínedžerov vo veku 15-19 rokov na viaceré politické a spoločenské otázky ukázal, že táto veková skupina sa v niektorých ohľadoch odlišuje od dospeléj populácie, resp. od kohorty starších mladých, v mnohom ju však kopíruje. Pri interpretácii treba brať do úvahy, že politické názory tínedžerov sa ešte iba formujú, čiže môžu byť ľahšie ovplyvniteľní. Navyše sú ich názory často nekonzistentné.

Tínedžeri citlivo vnímajú rôzne úrovne a rôzne typy nerovností v našej spoločnosti – či už ide o postavenie maďarskej menšiny v porovnaní so Slováckmi; o šance obyvateľov rozličných obcí v porovnaní s priemerom Slovenska; o šance žien oproti mužom; o postavenie ľudí inej sexuálnej orientácie v porovnaní s heterosexuálmi; či o postavenie Rómov v porovnaní s majoritou. Výsledky ukázali, že dievčatá, respondenti maďarskej národnosti, tínedžeri z menších obcí, zo strednej a východnej Slovenska sú citlivejší na nerovnosti a znevýhodnenia, ktoré „ich“ skupiny priamo zažívajú.

Z analýzy sociálneho dištancu tínedžerov voči rôznym skupinám „iných“ vyplynulo, že najväčší odstup deklarujú od politických extrémistov, čo naznačuje, že sa s týmto politickým prúdom nestotožňujú a odsudzujú ho. Na druhej strane však mnohí zároveň vyjadrili dištanc voči skupinám, ktoré sa v povedomí verejnosti spájajú s migračnou krízou, ako sú moslimovia či utečenci z krajín zasiahnutých vojnou a hladom. Pomerne rezervovaný je postoj tínedžerov k etnickej a náboženskej diverzite sa prejavuje aj pri hodnotení trendu narastajúcej etnickej a náboženskej rôznorodosti v západných krajinách.

Medzi najodmietanejšie skupiny zaraďujú tínedžeri Rómov, ktorých však zároveň väčšina z nich vníma ako znevýhodnenú skupinu. V tom sa odlišujú od dospeléj populácie, ktorá Rómom v podstatne nižšej miere priznáva horšie postavenie a šance v spoločnosti.

V porovnaní s dospelou populáciou tínedžeri pociťujú menší dištanc voči ľuďom patriacim do LGBTI komunity. Zároveň majú oveľa kritickejší názor na ich postavenie a šance v slovenskej spo-

ločnosti: väčšina z nich vníma túto skupinu ako znevýhodnenú. Aj preto iba malá časť tínedžerov hodnotí kriticky trend rastúcej tolerancie voči partnerstvám ľudí rovnakého pohlavia v krajinách Európskej únie. Zdá sa teda, že konzervatívna propaganda prezentujúca posilnenie práv tejto skupiny ako ohrozenie základov slovenskej tradičnej kultúry a morálky na tínedžerov veľmi „nezaberá“.

Tínedžeri hodnotia prevažne pozitívne zmeny smerujúce k posilneniu postavenia žien v spoločnosti, a to v oboch sférach – súkromnej i verejnej. Pokladajú za správne zväčšovanie slobody žien rozhodovať v otázkach materstva. Prevažne priaznivo hodnotia aj trend zvyšujúcej sa účasti mužov na starostlivosti o rodinu a domácnosť. Vidia pokrok v rastúcom počte žien vo vedúcich funkciách v ekonomike a politike. Tieto zistenia dokumentujú nízku príťažlivosť tradičných patriarchálnych vzorcov pre tínedžerov a ich príklon ideálu rodovej rovnosti.

Drvivá väčšina tínedžerov sa deklaratívne hlási k princípom liberálnej demokracie. Ich demokratické presvedčenie však nie je vždy konzistentné; časť z nich sa akoby jedným dychom prikláňa k nezlučiteľným názorom, resp. spochybňuje oddanosť liberálnej demokracii pripravenosťou resignovať na časť občianskych slobôd v záujme dosiahnutia lepšej životnej úrovne, či uprednostnením disciplíny a poriadku na úkor dodržiavania ľudských práv. Pre niektorých je atraktívny model silného autokratického vodcu.

Názory na demokraciu súvisia do istej miery s toleranciou k inakosti a s podporou rodovej rovnosti. Mladí ľudia, hlásiaci sa k princípom liberálnej demokracie, spravidla väčšmi inklinujú k rešpektovaniu inakosti a k podpore silnejšieho postavenia žien v spoločnosti. Neplatí to však absolútne. Jeden príklad za všetky: z tých, čo deklarujú, že v demokracii treba rešpektovať aj práva menších, takmer polovica pociťuje sociálny dištanc od utečencov z krajín zasiahnutých vojnou a hladom.

Tínedžeri sa vyznačujú pomerne nízkou mierou interpersonálnej dôvery, čo dokumentuje, že ani v prípade generácie, ktorá sa narodila a vyrastá

v demokratických podmienkach, dôvody na všeobecnú nedôveru k ľuďom celkom nepominuli.

Tínedžeri deklarujú pomerne vysoký záujem o politiku, ale málo o nej diskutujú. Je otázne, či je takýto záujem súčasťou sebaštylizácie alebo je deklarovaný záujem o politiku bez diskusie aj dôsledkom zrýchleného „konzumovania“ informácií, avšak bez ich zdieľania, predebatovania a kritického vyhodnotenia. V každom prípade však výskumné zistenia poukazujú na značné komunikačné vákum, v akom sa tínedžeri nachádzajú. Absencia príležitostí pre mladých ľudí zapájať sa do diskusie o politike a veciach verejných v ich prirodzených prostrediach – najmä v škole a rodine – vytvára

nepriaznivé podmienky pre ich politickú socializáciu a pre rozvoj ich aktívneho občianstva.

Z výsledkov výskumu vyplýva, že mladí ľudia sú vo vzťahu k svojej osobnej budúcnosti v horizonte piatich rokov optimistickí. Pritom viac sebadôvery vo vlastnú schopnosť zaradiť sa do dospelého života a vedieť sa v ňom o seba postarať deklarujú študenti odborných škôl na rozdiel od gymnazistov a dievčatá na rozdiel od chlapcov. Samozrejme, priaznivé odpovede mladých respondentov a respondentiek treba interpretovať nielen ako prejav ich optimistického nastavenia, ale aj ako indikátor dôležitosť, akú zvládnutiu praktických aspektov vstupu do dospelého života pripisujú.

Zdroje

Bútorová, Zora a kol.: *Ona a on na Slovensku: zaostrené na rod a vek*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 2008.

Bútorová, Zora – Gyárfášová, Oľga.: *Verejná mienka* in: Kollár, Miroslav - Mesežnikov, Grigorij – Bútorová, Martin: *Slovensko 2010. Správa o stave spoločnosti a demokracie a o trendoch na rok 2011*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 2011, s. 170-199.

Bútorová, Zora – Gyárfášová, Oľga: *Slovensko na konci roka 2014 očami verejnosti*. Dostupné na: http://www.ivo.sk/buxus/docs//IVO_barometer/22_12_2014_Slovensko_na_konci_roka_2014.pdf

Empirické údaje zo sociologického výskumu IVO. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, október 2014.

Empirické údaje zo sociologického výskumu IVO. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, september 2017.

Empirické údaje zo sociologického výskumu IVO. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, december 2017.

Prieskum „Základné zručnosti pre 21. storočie z pohľadu učiteľov: Tvrdenia vz realita“. Centrum environmentálnej a etickej výchovy Živica, 2019. Dostupné na: <https://domov.sme.sk/c/22173886/kriticke-myslenie-ziakov-je-podla-ucitelov-dolezite-v-praxi-to-nevidiet.html>

Výskum európskych hodnôt – EVS 2017 Slovensko. Sociologický ústav SAV 2017. Dostupné na: http://www.sociologia.sav.sk/cms/uploaded/2786_attach_EVS_SK_2017_tlacova_sprava%20final.pdf

Vzťah mládeže k demokracii a európskej integrácii. Inštitút pre verejné otázky 2017. Dostupné na: <http://www.ivo.sk/8245/sk/projekty/vztah-mladeze-k-demokracii-a-europskej-integracii>

Občianske spolunažívanie očami tínedžerov
Správa zo sociologického výskumu

Autorky: Zora Bútorová a Oľga Gyárfášová

Lektor: Grigorij Mesežnikov

Sadzba: Ján Bartoš

Fotografia na obálke: Michael Henry (unsplash.com)

© Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2019

ISBN: 978-80-89345-79-3